

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL PATRIMONIULUI CULTURAL**

Cu titlu de manuscris

CZU: 726.8(478)"17/18"(043.2)

BRIHUNEȚ MANOLE

**CIMITIRELE ORTODOXE
DIN REPUBLICA MOLDOVA:
ASPECTE ISTORICO-ARHITECTURALE
ȘI ARTISTICE (SECOLUL AL XVIII-LEA –
PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA)**

651.02 – TEORIA ȘI ISTORIA ARHITECTURII

Autoreferat al tezei de doctor în studiul artelor și culturologie

CHIȘINĂU, 2016

Teza a fost elaborată în cadrul Centrului Studiul Artelor
al Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei

Conducător științific: Șlapac Mariana, membru corespondent al AȘM, doctor habilitat în studiul artelor, conferențiar cercetător

Referenți: Ciotoiu Iuliana, doctor în arhitectură, profesor universitar, Universitatea „Spiru Haret”, București

Ciocanu Sergius, doctor în arhitectură, Ministerul Culturii

Membri ai Consiliului științific specializat:

Stavilă Tudor, doctor habilitat în studiul artelor, profesor cercetător, Institutul Patrimoniului Cultural – *președinte*

Brigalda Eleonora, doctor în studiul artelor, profesor universitar, UPS „Ion Creangă” – *secretar științific*

Postică Gheorghe, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, Ministerul Culturii

Dragnev Demir, membru corespondent al AȘM, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, Institutul de Istorie al AȘM

Chirtoagă Ion, doctor habilitat în istorie, profesor cercetător, Institutul de Istorie al AȘM

Cocin Alexandru, doctor în arhitectură, conferențiar universitar, Universitatea Tehnică din Moldova

Teodorescu Sidonia-Elena, doctor în arhitectură, Universitatea „Spiru Haret”, București

Oprîș Ioan, doctor în istoria artei, profesor universitar, Universitatea „Valahia”, Târgoviște

Ciobanu Constantin, doctor habilitat în studiul artelor, cercetător științific gradul II, Institutul de Istoria și Teoria Artei „G. Oprescu”, București

Susținerea va avea loc la 5 octombrie 2016, ora 12.00, în ședința Consiliului științific specializat D 22.651.02 – 03 din cadrul Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei (MD-2004, mun. Chișinău, Mitropolia Chișinăului și a întregii Moldove, str. București, 119, Sala Palatului Mitropolitan).

Teza de doctor și autoreferatul pot fi consultate la Biblioteca Națională a Republicii Moldova, Biblioteca Științifică Centrală „A. Lupan” a AȘM și pe pagina web a CNAA (www.cnaa.md).

Autoreferatul a fost expediat la 2 septembrie 2016.

Secretar științific al Consiliului științific specializat

Brigalda Eleonora, dr. în studiul artelor, prof. univ. _____

Conducător științific _____

Șlapac Mariana, m. cor., dr. hab. în studiul artelor _____

Autor

Brihuneț Manole

_____ © Brihuneț Manole, 2016

REPERELE CONCEPTUALE ALE LUCRĂRII

Actualitatea și importanța temei abordate. În procesul de integrare în spațiul cultural european, știința din Republica Moldova se racordează la rigorile cercetării moderne și se conexează la politicile culturale privind studierea, conservarea și promovarea patrimoniului cultural, parte componentă a căruia sunt și cimitirele ortodoxe. Sub aspect istoric, arhitectural și artistic, valorificarea științifică a complexurilor funerare din secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea prezintă un interes aparte. Opțiunea pentru subiectul enunțat este condiționată de însăși semantica spațiului cultural al cimitirului.

Demersul științific propune o interpretare nouă a fenomenului pus în discuție, evoluția cimitirului ortodox fiind investigată în totalitatea elementelor sale componente, abordate din perspectivă transdisciplinară. S-a optat pentru o tratare complexă a spațiului cimitirului, informațiile de ordin istoric, arhitectural și artistic fiind coroborate cu datele cartografice, topografice, epigrafice și iconografice.

Actualitatea temei rezidă și din faptul că în prezent majoritatea obiectivelor arhitecturale și a monumentelor din cimitirele ortodoxe ale țării noastre au ajuns în stare avansată de degradare. Patrimoniul ecleziastic din perimetrul acestor complexuri a suferit considerabil din cauza conflictelor militare și a politicii autorităților în diferite perioade, fiind subminate rolul și semnificația spațiului de înhumare, ale edificiilor de cult și ale monumentelor funerare. O parte dintre cimitirele vechi au fost părăsite și date uitării, fiind șterse din memoria colectivă. La etapa actuală, indiferența autorităților locale și a societății civile față de intervențiile sub forma unor „modernizări”, „restaurări” sau „reparații” defectuoase, favorizează distrugerea unui compartiment al patrimoniului cultural de mare valoare. În așa fel, cele menționate anterior au direcționat spre studierea aspectelor istorico-arhitecturale și artistice ale cimitirelor ortodoxe date în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea din spațiul actual al Republicii Moldova.

Descrierea situației în domeniul cercetării și identificarea problemelor cercetării. Până în prezent, din partea cercetătorilor științifici nu a fost consemnată inițiativa de documentare, examinare și descriere a cimitirelor ortodoxe din Republica Moldova. Părțile componente arhitecturale și artistice ale cimitirului au fost tratate sumar și schematic în unele publicații, intrând în atenția specialiștilor ocazional în legătură cu depistarea unor „vestigii”, descoperiri singulare sau inventarierea tumulilor. Parțial, subiectul a fost cercetat de etnografi în eforturile lor de documentare a tradițiilor legate de înmormântare. Una dintre cauzele umbririi fenomenului și lipsa lucrărilor de sinteză ar fi impactul credinței tradiționale, spațiul cimitirului fiind mult timp considerat un subiect *tabu*. Dezinteresul cercetătorilor se explică și prin imaginea cimitirului, fenomenul morții și practicile funerare.

Constatăm că valoarea literaturii științifice cu referire la cimitirele ortodoxe este inegală, publicațiile existente servind ca puncte de reper pentru conceptualizarea acestui demers științific. Din lucrările consultate se disting cercetările care vizează tangențial cimitirele, accentul principal fiind plasat pe investigațiile arheologice și

etnografice. Teritoriul înhumărilor se afla însă în afara sferei de preocupare a cercetătorilor, excepție făcând lucrările elaborate de V. Curdinovschi, P. Constantinescu-Iași, Șt. Ciobanu, P. Bârnea, K. Rodnin, I. Taras ș.a. Grație inaugurării monumentelor funerare ale unor notorietăți, au devenit cunoscute cimitirele din Chișinău, descrise de Gh. Bezviconi, N. Demcenco. Consultarea literaturii de specialitate denotă că până în prezent, cu excepția lucrărilor axate pe descrierea unor edificii de cult [6; 10; 11; 15; 19; 25; 29; 34; 36; 39; 43; 47; 50], un studiu complex și multidimensional, consacrat spațiului cultural al cimitirului, nu a fost efectuat.

Reieșind din gradul de studiere a problemei, este întemeiată atenția noastră acordată cimitirelor ortodoxe. În prezenta formulă, când sunt luate în discuție aspectele arhitecturale, istorice și artistice ale spațiilor funerare din Republica Moldova, lucrarea reprezintă un studiu de pionierat, elaborat în temeiul unei consistente baze arhivistice, literaturii de specialitate și al documentărilor pe teren pe parcursul a mai bine de un deceniu.

Scopul investigației constă în prezentarea complexă a spațiului cultural al cimitirului ortodox din Republica Moldova în secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea sub aspect istoric, arhitectural și artistic.

Pentru realizarea acestui scop, sunt propuse următoarele **obiective**:

- 1) abordarea conceptuală și metodologică a spațiului cultural al cimitirelor ortodoxe și a structurilor sale componente;
- 2) identificarea particularităților istorice, arhitecturale și artistice ale cimitirelor, bisericilor din cimitir și a construcțiilor funerare;
- 3) examinarea celor mai reprezentative cimitire ortodoxe din Republica Moldova în funcție de factorii istorici, arhitectural-urbanistici, geografici, sociali;
- 4) analiza arhitecturală a celor mai importante edificii de cult încadrate în spațiul cimitirului;
- 5) repertorierea și descrierea construcțiilor arhitecturale și a monumentelor funerare din perimetrul cimitirului;
- 6) introducerea în circuitul științific a cimitirelor ortodoxe, a bisericilor păstrate sau dispărute din spațiul cimitirelor, a monumentelor arhitecturale funerare.

Limitele cronologice ale cercetării includ secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea. **Cadrul geografic** al cercetării se referă la spațiul actual al Republicii Moldova.

Supportul metodologic se bazează pe metodologii contemporane de cercetare, la care se raportează metodele aplicate în studiul artelor vizuale și în istorie: metoda istorică, metoda comparativă, metoda istorico-teoretică complexă a abordării fenomenelor culturale, a analogiei, metoda tipologică, metodele formal-stilistică, interpretativă, iconografică ș.a.

Supportul teoretico-științific al tezei constituie lucrările generale și speciale privind arhitectura ecleziastică, spațiul cultural al cimitirului și monumentele funerare, semnate de G. Ionescu, G. Balș, P. Constantinescu-Iași, V. Vătășianu, A. Pănoiu, Tamara Nesterova, S. Ciocanu, Voica Maria Pușcașu, Mariana Șlapac ș.a. [6; 11; 15; 18; 25; 34; 36; 39].

Noutatea tezei. Noutatea demersului științific constă în tratarea sincronică și diacronică, în context arhitectural, istoric și artistic, a părților structurale ale cimitirelor ortodoxe, documentate în spațiul actual al Republicii Moldova. Acest fapt a permis să demonstreze că inițial bisericile erau ridicate în cimitire, de unde reiese că majoritatea edificiilor religioase datate în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea sunt încadrate în grupul bisericilor din cimitire. Ele reprezentau nucleul ansamblului funerar, în jurul fiecărui locaș de cult existând câte un spațiu pentru înhumare. În conformitate cu dispozițiile autorităților laice și ecleziastice, la care se adaugă prevederile „Regulamentului Organic” (1832), în primele decenii ale secolului al XIX-lea cimitirele au fost scoase în afara spațiului locuit de comunitate, în terenuri special amenajate. În așa fel, prin intermediul acestui studiu sunt puse în valoare și introduse în circuitul științific ansambluri funerare ortodoxe, ce includ biserici din cimitir, construcții arhitecturale și monumente funerare.

Originalitatea tezei constă în abordarea consecventă și inovatoare a unui spectru de probleme care au condiționat precizarea tabloului evoluției complexurilor funerare sub aspect istorico-arhitectural și artistic în spațiul actual al Republicii Moldova în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Problema științifică importantă soluționată constă în *identificarea și elucidarea* particularităților evoluției arhitecturale, istorice și artistice a cimitirelor ortodoxe din Republica Moldova. *Ca rezultat va fi conturat* un compartiment prețios al culturii materiale și spirituale *în vederea completării* bazei de date a patrimoniului cultural național, racordării la politicile europene privind valorificarea științifică și salvagardarea monumentelor arhitecturale.

Importanța teoretică a lucrării constă în selectarea, sistematizarea și sintetizarea datelor informative privind modalitatea de abordare științifică a ansamblurilor funerare prin conturarea unor probleme propuse spre investigare. Realizată la interferența mai multor discipline umanistice (istorie, arhitectură, artă ș.a.), cercetarea contribuie la extinderea ariei de cunoaștere a arhitecturii funerare. Ca urmare a demersului științific, au fost stabilite particularitățile istorico-arhitecturale și artistice ale cimitirelor ortodoxe din Republica Moldova.

Rezultatele științifice principale alte tezei înaintate spre susținere. Ca urmare a examinării aspectelor istorice, arhitecturale și artistice ale cimitirelor ortodoxe din Republica Moldova, înaintăm următoarele rezultate: determinarea caracteristicilor istorico-arhitecturale și artistice ale cimitirelor ortodoxe și structurilor sale în contextul evoluției arhitecturii de cult și artei funerare; stabilirea pe baza analizei surselor documentare, literaturii de specialitate și a rezultatelor cercetărilor pe teren, a tipologiei cimitirelor și spațiilor de înhumare în funcție de factorul geografic, arhitectural, istoric, social ș.a.; identificarea, repertorierea și analiza arhitecturală a bisericilor încadrate în spațiul cimitirelor, construite în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea; completarea tipologiei construcțiilor arhitecturale funerare cu numeroase subtipuri, în funcție de localizare, formă, amplasare și încadrare a inscripției funerare, fenomenul ctitoriei, limbajul plastic, tehnici de lucru, motive decorative ș.a.; determinarea măsurilor de racordare la politicile europene privind

valorificarea științifică și protecția patrimoniului cultural, reprezentat prin construcțiile arhitecturale funerare și bisericile din spațiul cimitirelor ortodoxe.

Valoarea aplicativă a lucrării. Rezultatele demersului științific vor fi de folos în procesul de restaurare, consolidare și elaborare a măsurilor de protecție a ansamblurilor funerare. Materialele acumulate pot fi utilizate în procesul didactic din instituțiile de învățământ universitar, masterat, doctorat, la elaborarea unor lucrări de sinteză și pregătirea unor prelegeri la specialitățile *Istorie, Arhitectură, Teologie, Antropologie culturală*, precum și a unor cursuri opționale: *Prelucrarea artistică a pietrei, Educație Civică, Bazele Ortodoxiei*. Materialele informative pot constitui un suport serios pentru elaborarea unor lucrări științifice, teze de masterat și doctorat, manuale, lucrări de popularizare a științei ș.a.

Aprobarea rezultatelor obținute. Teza a fost realizată în cadrul Centrului Studiul Artelor al Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei. Problematika spațiului cultural al cimitirelor ortodoxe și rezultatele cercetărilor au fost aprobate la peste 20 de foruri științifice din țară și din străinătate, printre care: conferința cu participare internațională „Probleme actuale ale arheologiei, etnografiei și studiului artelor” (IPC, Chișinău, 2010–2012) și conferința internațională cu același generic (Chișinău, 2015), conferința științifică internațională „Istorie, cultură și educație în secolele XIX–XX (Brașov, 2013), simpozionul științific internațional „Monumentul. Tradiție și viitor” (Iași, 2012–2015), conferința națională științifico-practică „Patrimoniul bisericesc – istorie și modernitate” (Chișinău, 2013), conferința științifică a MNEIN (Chișinău, 2008–2015), conferința științifică „Prețuri, lefuri și costuri în spațiul românesc” (București, 2015) ș.a.

Publicațiile la tema tezei. Rezultatele cercetărilor au fost reflectate în 35 de publicații, cu un volum total de cca 40,0 c.a., inclusiv 2 monografii, 5 articole în reviste din străinătate, 14 articole în reviste de profil (categoria *B* și *C*), 5 articole în culegeri de lucrări ale conferințelor internaționale și naționale, 2 articole în culegeri naționale, 10 teze ale forurilor științifice, 5 articole enciclopedice.

Volumul și structura lucrării. Teza include: *Introducere*, trei capitole, adnotări în limbile română, engleză și rusă, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 291 de titluri, 2 anexe ce includ materialul ilustrativ și studii de caz privind spațiile funerare din satele Buciumeni–Ungheni, Rădeni–Strășeni, Etulia–Vulcănești, declarația privind asumarea răspunderii și CV-ul autorului. Volum total: 221 de pagini, dintre care 150 de pagini text de bază.

Cuvinte-cheie: cimitir ortodox, spațiu pruto-nistean, Basarabia, spațiu cultural al cimitirului, tipologia cimitirelor, tipologia bisericilor din cimitir, tipologia monumentelor funerare, arhitectură ecleziastică, arhitectură funerară, biserică, proiect, arhitect, zidar, plan, secțiune, repertoriu, necropolă, monumente funerare, piatră funerară, cavou, protecție, salvagardare, restaurare.

CONȚINUTUL DE BAZĂ AL TEZEI

În *Introducere* este argumentată actualitatea și importanța temei de cercetare, sunt formulate scopul și obiectivele, expuse bazele metodologice ale studiului, determinate importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării, prezentate metodologia de cercetare, problema științifică importantă și rezultatele științifice propuse spre susținere, modul de aprobare a rezultatelor cercetării și sumarul capitolelor tezei.

Capitolul 1. Cimitirul ortodox ca obiect de studiu sub aspect istoric, arhitectural și artistic oferă un tablou de ansamblu privind evoluția spațiului funerar și arhitectura de cult în limitele spațiale enunțate prin prisma reflectării problemei cimitirelor ortodoxe în istoriografie.

Subcapitolul 1.1. Istoricul cimitirelor ortodoxe din spațiul actual al Republicii Moldova include informații privind studiul istoric al spațiilor de înhumare, concretizate în următoarele structuri funerare bine determinate: 1) un spațiu care să asigure protecția corpului decedat; 2) o componentă simbolică de marcare și evidențiere a locului înmormântării; 3) un spațiu pentru desfășurarea ceremoniilor funerare. În procesul de răspândire și afirmare a creștinismului în arealul românesc o misiune deosebită a revenit construcțiilor sacre cum ar fi bazilica (biserica) – cu semnificația de edificiu de cult, precum și cimitirului, prin gravitatea sa ca loc de odihnă veșnică a ctitorilor, a celor mai însemnați dregători, dar și a enoriașilor de rând. Bisericile erau edificate pe locul martirizării creștinilor, deoarece în creștinism cultul sfinților și al martirilor a fost și rămâne unul primordial.

Dominația Porții Otomane, succedată în secolul al XVIII-lea prin regimul fanariot, a condiționat și o anumită formă a bisericilor. După pacea de la Kjučük Kaynarca (1774), devine tot mai semnificativ impactul artei baroce, venite prin filiera ruso-ucraineană și transilvăneano-austriacă, dar și grație aportului unor personalități notorii. Tendința de a invita arhitecți și ingineri străini se explică prin faptul că după 1774, în Țările Române a fost desființat monopolul otoman, contribuindu-se astfel la intensificarea relațiilor economice, politice și culturale cu țările Europei de Est și de Vest, respectiv, la schimbări pozitive ale mentalității, mai ales a elitei românești, care aspira spre un nou ideal de confort material, noi modele de viață [62].

Arhitectura religioasă din Țara Moldovei din secolul al XVIII-lea se distinge prin stilul clasic, completat de elemente baroce, bizantine, ruse, influențe ale motivele naționale, arhitectura muntenească și bucovineană [22, p. 94]. A doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea se remarcă prin accentuarea trăsăturilor neoclasece ce domină stilistica monumentelor. Printre cele mai reprezentative edificii de cult se numără biserica Sf. Haralambie (1797–1804) din Iași [22, p. 87-95].

La cumpăna secolelor XVIII–XIX, în stânga Prutului sunt atestate edificii de cult, majoritatea de lemn, acoperite cu șindrilă, mult mai rar de piatră. La componentele tradiționale ale bisericilor de lemn alcătuite din volum prismatic, acoperiș în patru pante și mici ferestre rectangulare, se adaugă foisorul deschis și un pridvor cu clopotniță. Sunt diversificate proporțiile, raporturile dimensionale ale planului, eleviaja pereților și acoperișul.

Soluția planimetrică a bisericilor ridicate la începutul secolului al XIX-lea păstrează modelul anterior, edificiul ecleziastic fiind compartimentat în altar, naos, pro-naos și pridvor, deasupra căruia este înălțată clopotnița în 2-3 niveluri. Un alt tip de biserică dispune de un plan dreptunghiular sau pseudotrilobat. În primele decenii ale secolului al XIX-lea devine uzual tipul de rotundă [24, p. 73-78], specific bisericilor-capele din cimitir, mai ales după transferarea cimitirelor în afara spațiilor locuite. În Basarabia, cea mai reprezentativă construcție de acest tip este biserica Tuturor Sfinților de la Cimitirul Central din Chișinău [27, p. 156-163]. Arhitectura ecleziastică din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost dominată de clasicism, către mijlocul secolului dispărând formele autohtone.

În **subcapitolul 1.2. *Reflectarea problemei cimitirelor ortodoxe în istoriografie*** sunt definite reperele istoriografice ale studiului. Este menționată valoarea rezultatelor științifice obținute de antecesorii, care au adus o anumită contribuție la dezvoltarea subiectului abordat în teză. De asemenea, este subliniată importanța publicațiilor cu referire la fenomenul citoriei locașelor de cult, pietrele funerare, motivele ornamentale, descifrarea pisaniiilor și inscripțiilor funerare, aspecte ce întregesc tabloul structurilor arhitecturale funerare din cadrul cimitirelor, nereflectate în istoriografie în toată plenitudinea sa. În majoritatea publicațiilor despre monumentele funerare, practic nu sunt examinate ornamentele și epitafurile. Până în prezent, numeroase forme artistice nu au fost luate în considerare de către cercetători, fapt ce a redus din înțelegerea structurii fenomenului complexului funerar din acest spațiu.

Cronologic, în istoriografie au fost evidențiate patru etape de cercetare: perioada țaristă, perioada interbelică, perioada sovietică și perioada după 1991.

O primă încercare de a pune în valoare „antichitățile” din Basarabia a fost întreprinsă de Tipografia Sinodală din Moscova, care în anul 1820 a trimis Eparhiei Chișinăului și Hotinului un chestionar cu privire la obiectele și construcțiile păstrate [2]. În anul 1837, Ministerul Afacerilor Interne al Rusiei a remis Guvernatorului Militar și Civil al Basarabiei o circulară, prin care a cerut să se organizeze selectarea informațiilor despre vestigiile prețioase din ținut [1, f. 1-2]. Publicațiile unor autori și reprezentanți ai clerului din paginile „Buletinului Eparhial al Chișinăului” au continuat seria lucrărilor la tema arhitecturii de cult. Metodologic, majoritatea dintre ele posedă interpretări superficiale, mesajul autorilor reducându-se la o simplă constatare și trecere în revistă a datelor.

De un ajutor substanțial au fost lucrările semnate de I. Halippa, care a prezentat situația bisericilor din Basarabia, aducând date valoroase cu privire la numărul bisericilor, caracterul construcțiilor, tipul acoperișului ș.a. [52]. Cimitirul și structurile sale arhitectural-artistice au intrat în arealul de investigare a lui V. Curdinovschi, care în anul 1905 a inițiat publicarea unei serii de articole cu genericul „O călătorie arheologică prin Basarabia” [45; 46; 47]. Unul dintre primii cercetători ai pietrelor funerare din cimitirele basarabene a fost Gh. Ghibănescu, care în anul 1912 a venit în Basarabia și a descris pietrele funerare din șapte cimitire. Conform opiniei istoricilor contemporani, până nu demult cercetările din Rusia au fost axate preponderent pe

analiza procesului de creștinare, pe când monumentele funerare erau practic trecute cu vederea [49].

Istoriografia perioadei interbelice a fost marcată de extinderea posibilităților de cercetare și publicare a unor lucrări ce vizau descrierea arhitecturii eclesiastice și a monumentelor funerare. După 1918, în Basarabia, studierea monumentelor de cult a luat o întorsătură benefică. Își fac apariția autori, care abordează profesionist problemele arhitecturii bisericești, aducând o contribuție substanțială la descrierea locașelor de cult. Meritul incontestabil al cercetătorilor constă în indicarea dimensiunilor și a proporțiilor, descrierea anumitor tipuri, descifrarea inscripțiilor funerare și prezentarea pietrelor de mormânt din cimitire. Un loc aparte îi revine istoricului P. Gore, care a inițiat cercetarea vestigiilor din Basarabia și a menționat pietrele funerare drept „monumente modeste”, exemplificând prin piesele din curțile bisericilor Sf. Ilie și Sf. Haralambie din Chișinău [20]. Prezintă interes studiile cu referire la arhitectura eclesiastică mai ales din sudul și centrul Basarabiei, semnate de cercetătorul Șt. Ciobanu [10, p. 1-70]. Majoritatea locașelor descrise fuseseră ridicate în cimitir sau în trecut au fost parte componentă a unui cimitir, fapt demonstrat inclusiv și de pietrele vechi de mormânt.

După 1918, bisericile vechi au continuat să fie în atenția lui V. Curdinovschi, care s-a axat pe momentele constructive și arhitecturale [16, p. 18-42]. Cimitirul mănăstirii Rudi și pietrele funerare păstrate (în prezent dispărute), au fost cercetate de preotul A. Proțenco [35] și, ulterior, de arhitectul-inginer N. Țiganco [41]. Meritul indiscutabil al cercetătorului Șt. Berechet a fost studierea bisericilor și cimitirelor aferente, precum și descrierea detaliată a bisericilor din Chișinău [7]. Un rol aparte revine publicațiilor lui P. Constantinescu-Iași, care a susținut iminența cercetării cimitirului ca spațiu cultural, confirmând că „cele mai vechi cimitire se găsesc pe lângă biserici” [15]. Preotul P. Mihail a pus în discuție bisericile parohiale, cimitirele vechi, pietrele funerare și crucile de piatră, cu ornamente specifice și inscripții funerare [29].

Printre cercetările relevante din România interbelică vom indica cele semnate de V. Vătășianu, care prezintă arhitectura bisericilor din Moldova [43]. Publicațiile acestui specialist contribuie la efectuarea unui studiu comparativ în ceea ce privește obiectivele de cult din stânga și dreapta Prutului. Istoricul G. Balș a analizat detaliat bisericile și mănăstirile moldovenești din secolele XVII–XVIII, abordând o serie de aspecte legate de arhitectura sacră, necropole și ctitori [6]. Cercetător prolific și notorietate în domeniul arhitecturii, Gr. Ionescu a elaborat un studiu despre istoria arhitecturii românești din cele mai vechi timpuri, specificând anumite tipuri ale arhitecturii laice și de cult, din lemn și din piatră [25]. O prestanță deosebită a acestui specialist constituie elaborarea tipologiei complexe și repertorierea edificiilor de cult încadrate în diferite tipuri [25, p. 223].

Spre deosebire de istoriografia europeană, cea sovietică a tratat evoluția arhitecturii sacre și a spațiului cimitirului de pe pozițiile doctrinei ideologice. Mesajul publicațiilor se referea cu predilecție la obiectivele arhitecturale deja cunoscute, la căutarea originilor populare a prelucrării artistice a pietrei, descrierea unor motive or-

namentale. Problematika monumentelor de arhitectură din RSSM a fost abordată de V. Voițehovschi [44, p. 40-50]. Cercetătorul M. Livșiț s-a concentrat pe prelucrarea artistică a pietrei și analiza sculpturii populare moldovenești de la hotarul secolelor XIX–XX [48]. Studii privind arhitectura de cult și unele inscripții funerare medievale sunt elaborate de cercetătorul A. Toramanian [51, p. 187-197] ș.a. În această perioadă pentru prima dată interesul față de cimitirele vechi din așezările moldovenești a fost manifestat de către arheologi, cercetarea sistematică și descrierea cimitirelor vechi fiind întreprinsă în anul 1974 de L. Polevoi și P. Bârnea.

În România, în anii 1945–1989, cercetările cu privire la evoluția arhitecturii sacre posedă o prestanță deosebită. Subiectul patrimoniului arhitectural funerar a fost însă tratat prudent, problemele fundamentale fiind analizate prin prisma ideologiei partidului de guvernământ. Prezintă interes studiul realizat de V. Vătășianu, care întregește istoria artei feudale în Țările Române [42], precum și cercetările ce țin de arhitectura sacră și arta veche românească și universală [43]. Cât privește istoria arhitecturii din România, lucrările elaborate de Gh. Curinschi-Vorona [17; 18] rămân și la etapa actuală unele dintre cele mai complete și valoroase.

Prăbușirea regimurilor totalitare comuniste în țările Europei de est și URSS a deschis calea pentru tratarea obiectivă a temei, devenind accesibil pentru discuții subiectul cu referire la arhitectura religioasă, monumentele funerare și fenomenul cimitirelor. Printre lucrările generale se remarcă publicațiile, în care în diferite dimensiuni spațiale sau temporale a fost abordat subiectul cu privire la construcțiile arhitecturale funerare din cadrul ansamblurilor monastice de la Curchi, Rudi, Căpriană, Suruceni [28], „Ghidul de monumente și situri istorice din Republica Moldova” [19], elaborat de criticul de artă T. Stavilă ș.a. Problematika bisericilor de lemn a fost în atenția lui V. Jitaru [26], care a prezentat unele informații despre Cimitirul Central din Chișinău [27, p. 156-163]. Istoricul bisericii Sf. Gheorghe din Chișinău, inclusiv problemele de cercetare și restaurare a arhitecturii monastice, au devenit subiecte de studiu pentru arhitecta Mariana Șlapac [38; 39]. Contribuția arhitectei Tamara Nesterova la întregirea tabloului evoluției arhitecturii ecleziastice este specială, fiind abordate subiecte ce țin de modelul structural-numeric [31, p. 5-12], canonul medieval în construcție [33, p. 139-148], bisericile de lemn [34, p. 466-468] ș.a. La fel de prodigioasă este activitatea arhitectului S. Ciocanu, în vizorul căruia au intrat arhitectura monastică, problema ctitoriei, a salvărdării patrimoniului ecleziastic al țării ș.a. [11; 13; 14]. Printre lucrările cercetătorilor din România, care s-au referit la tema enunțată, menționăm studiile elaborate de Mihaela Grancea [21], N. Pușcașu și Voica Maria Pușcașu [36] ș.a.

În **subcapitolul 1.3. Surse de documentare** sunt trecute în revistă o serie de dosare (majoritatea inedite) din Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM) din fondurile 6, 205, 208, ce vizează situația cu privire la biserică, cimitir și monumente funerare. O semnificație aparte revine culegerilor de documente editate de C. Tomescu [8; 232, p. 313-369; 40], A. Sava [37], „Moldova în epoca feudalismului” [30] ș.a. În grupul surselor materiale au fost incluse cimitirele ca spații de înhumare și ansamblurile funerare, din componența cărora fac parte biserica, monumentele și

construcțiile arhitecturale funerare, poarta, clopotnița, gardul de împrejmuire ș.a. În categoria surselor grafice un loc important revine planurilor, fațadelor și secțiunilor bisericilor din complexurile funerare.

Studiul istoriografic și analiza abordărilor teoretice cu referire la spațiul cultural al cimitirului și părțile sale componente, interpretarea informațiilor documentare, a surselor și a datelor expedițiilor pe teren, a dus la confirmarea ponderii problemei și formularea unor concluzii, incluse în **subcapitolul 1.4.**

Astfel, în pofida existenței unor surse arhivistice și istorico-documentare, spațiul cimitirelor ortodoxe și al construcțiilor funerare nu a beneficiat până în prezent de un studiu plurivalent. Pondere publicățiilor și izvoarelor documentare cercetate este inegală. Sursele materiale, narative și documentar-istorice au permis întregirea tabloului cu privire la evoluția spațiului cultural al cimitirului ortodox. Pe baza materialului acumulat a fost determinată valoarea publicațiilor științifice cu referire la arhitectura de cult, cimitirele și monumentele funerare.

Perioada interbelică a fost o etapă fructuoasă pentru cercetarea arhitecturii funerare. În România, implicit în Basarabia, își fac apariția studii despre evenimentele și procesele care au marcat evoluția arhitecturii de cult, despre tipologia bisericilor, mai puțin a cimitirelor și monumentelor funerare. Publicațiile acestui interval temporal au îmbogățit tezaurul istoriografic și au catalogat locașele de cult și monumentele funerare din cadrul cimitirelor drept veritabile opere de arhitectură și artă.

Lucrările din perioada sovietică denotă un regres în istoriografia națională, problema arhitecturii funerare fiind trecută cu vederea și considerată depășită, mai ales odată cu declanșarea campaniilor de lichidare a bisericilor. În pofida acestei discrepanțe, când sunt elogiate monumentele soldatului necunoscut și complexurile funerare sovietice, atestăm și unele publicații cu sens de menționare a edificiilor de cult și, mai rar, cimitire, monumente funerare și biserici din cimitire.

Analiza publicațiilor recente permite să constatăm că depășirea etapei totalitare și reevaluarea valorilor naționale și moral-spirituale au creat condiții favorabile pentru un nou val informațional, soldat cu apariția unor studii de valoare, cu mesaje mai mult sau mai puțin concrete, iminente pentru restabilirea istoriei și evoluției arhitecturii de cult și a monumentelor funerare în spațiul Republicii Moldova. Aceste studii au scos în evidență interesul cercetătorilor din diferite domenii față de arhitectura ecleziastică, inclusiv cea funerară.

Capitolul 2. Fenomenul cimitirului ortodox din spațiul pruto-nistrean până în secolul al XIX-lea integrează analiza dimensiunii istorico-arhitecturale și artistice a cimitirului până la începutul secolului al XIX-lea, include tipologia cimitirelor ortodoxe, relevarea tradițiilor și actelor juridico-administrative privind amenajarea cimitirelor și ridicarea bisericilor în perimetrul acestora. În **subcapitolul 2.1. Specifical local și politica autorităților privind amenajarea spațiilor funerare și construcția bisericilor în secolul al XVIII-lea** sunt examinate tradițiile locale și cadrul normativ în domeniul formării cimitirelor, a modalităților de edificare a bisericilor și înhumările în incinta bisericilor. Dat fiind faptul că în secolele XVI–XVIII cimitirele

au devenit cele mai insalubre locuri, amenajarea lor devenise o necesitate stringentă a societăților aflate în perioada de tranziție, între medieval și modern. Primele preocupări în spațiul european privind modernizarea spațiilor funerare au fost documentate în secolul al XVIII-lea. În Rusia, după 1748 cimitirele au fost deschise doar în afara localităților, iar din anul 1756 terenurile pentru cimitire se eliberau doar în locuri înalte și cu sol uscat. Spațiile destinate cimitirelor trebuiau să fie amplasate la o distanță de 250 de stânjeni față de așezările rurale și la 100 de stânjeni – față de localitățile urbane [9].

În subcapitolul 2.2. *Semnificația și tipologia cimitirelor ortodoxe din spațiul pruto-nistrean* accentul principal revine importanței și tipologizării spațiilor funerare. Astfel, documentele de arhivă, completate cu datele recente de teren, au validat afirmația lui Șt. Ciobanu precum că cimitirele în vechime erau pe lângă biserică, „(...) dacă nu chiar în curtea bisericii” [10, p. 16]. În arealul românesc procesul de amenajare a cimitirelor, forma și tipul lor, au evoluat mult mai lent, în mediul rural modificările fiind nesemnificative chiar și la limita secolelor XIX–XX. În funcție de vechime, au fost determinate următoarele grupuri de cimitire ortodoxe:

1) Cimitire vechi, părăsite, cu pietre de mormânt, aflate în vatra satului, atestate în satele Trușeni, Mileștii Mici, Bardar, Onești, Zăicani, Greblești ș.a. În majoritatea cazurilor s-a păstrat pristolul ce indică prezența bisericii vechi în cimitir;

2) Cimitire vechi, folosite în vatra satului, documentate în satele Onițcani, Ghidighici, Micăuți, Logănești, Topor (Cărpineni), Brăila, Pocșăști, Pașcani, Coșernița, Bălărești ș.a., unde s-a păstrat pristolul vechii biserici sau locul acestuia;

3) Vestigii ale cimitirelor vechi în curțile bisericilor actuale descoperite la Sireți, Ulmu, Gârlea, Mereni, Răculești, Râșcova, Văsieni, Mănoilești, Goian, Buiucani, Durlăști, Budești ș.a;

4) Vestigii ale cimitirelor vechi din satele dispărute depistate în localitățile Ustia (Seliște), Slobozia Dușca (Hogeicu), Micăuți (Copileni) ș.a.

În funcție de mediu, spațiile funerare au fost încadrate în: cimitire urbane, cimitire rurale și cimitire mănăstirești, înhumarea în cadrul mănăstirii fiind cea mai prestigioasă. Din soluția planimetrică se desprind trei tipuri de cimitire: 1) regulat – care reprezintă compoziții geometrice, cu proiectarea și amplasarea strictă a construcțiilor arhitecturale cu caracter funerar (tip specific marilor orașe europene); 2) liber – racordat la maxim mediului natural, deși prezintă o compoziție bine structurată; 3) mixt – care include trăsăturile ambelor tipuri, localizat preponderent pe un relief deluros, structurile funcționale create de om fiind integrate în cadrul natural. Pornind de la teritoriul eliberat, la care se adaugă particularitățile reliefului, prezența apelor freactice etc., se pot deosebi cimitire cu o planimetrie riguroasă și cimitire cu un plan neregulat, adaptat reliefului. Potrivit planului cadastral al localității, în cazul reliefului plat, unul dintre cele mai explorate tipuri ale cimitirelor era cel rectangular. În cazul reliefului deluros, comunitatea umană rezerva cimitirului un spațiu mai accidentat, de unde rezultă forma neregulată a spațiilor. Cimitirele erau aliniate la biserică sau drum, având forme diferite (pătrat, triunghi, dreptunghi, trapez, poligon), cu una sau câteva laturi arbitrar trasate, în funcție de relief (dâmb, povârniș, râpă, stân-

că). Hărțile topografice de la începutul secolului al XIX-lea indică amplasarea cimitirului și a bisericii atât în mijlocul localității cât și la marginea acesteia. În funcție de amplasare, se deosebesc cimitire din incinta localității sau/și în centrul satului, precum și cimitire amenajate în afara spațiilor locuite.

În raport cu spațiul ocupat, cimitirele sunt grupate în cimitire de dimensiuni mari, atestate în centre urbane, sate răzăsești mari, cu proprietari funciari înstăriți, care au eliberat terenuri pentru amenajarea cimitirelor (cimitirul satului Trușeni ocupă un spațiu de 15684 m.p.); cimitire de dimensiuni medii, cu un spațiu de cca 6000-10000 m.p. (specifice majorității satelor moldovenești) și cimitire de dimensiuni sub 5000 m.p. (atestate în așezările rurale mici).

Cimitirul posedă elemente componente de diferite forme, menite să reglementeze și să ordoneze spațiul interior. Reieșind din utilitatea sa, ele sunt clasificate în structuri funcționale (morminte, spații de înmormântare și zone adiacente) și structuri comunicative (drumuri, cărări). În cimitirele vechi ortodoxe au fost atestate structuri funcționale și, mai rar, cele comunicative, cu excepția gardului de împrejmuire, porții de acces ș.a., care net diferențiază cimitirele rurale de cele urbane.

În subcapitolul 2.3. *Locașele de cult din cimitirele ortodoxe: aspecte istorice și arhitecturale* sunt examinate edificiile ecleziastice din cimitire în funcție de forma arhitecturală, stilul artistic, încadrarea în complexul funerar, soluția planimetrică și amplasarea clopotniței, decorul și detaliile arhitecturale ș.a. Tipologia bisericilor ridicate înainte de secolul al XIX-lea în cimitire include mai multe tipuri și subtipuri, care rezultă din analiza planimetriei și a particularităților structurale ale edificiilor. Încercări de a sistematiza bisericile după o anumită tipologie au fost efectuate în perioada interbelică de Șt. Ciobanu, care a identificat: 1) tipul fără de clopotniță, cu acoperiș simplu, cu 1-2 turnulețe încununate cu cruci (biserica din Hrușova–Orhei); 2) biserica cu clopotnița-turn ridicată deasupra pridvorului sau a intrării, așezată în partea de vest a edificiului; 3) biserica de tip treflat (biserica din satul Sireți–Strășeni) [10, p. 6-9]. V. Jitaru a venit cu unele propuneri de tipologizare a edificiilor de cult de lemn, iar D. Ichim, pornind de la soluția planimetrică, a propus opt tipuri de edificii de cult [23, p. 20-25] și a descris „tipul de plan rusesc”, elaborat de Serviciul de Arhitectură din Sankt Petersburg pentru guberniile din sud-vestul Imperiului Rus [23, p. 9]. T. Nesterova a evidențiat două tipuri principale ale bisericilor de lemn, fiecare cu câteva subtipuri. Cele mai răspândite și timpurii sunt edificiile de tip longitudinal, ce au derivat din biserica-sală, cu cinci subvariante [32, p. 14-15], după cum se urmărește și la bisericile de piatră. Cel de-a doilea tip, cu planul cruciform sau numit „tip slav”, este „alcătuit din trei volume rectangulare, cu volumul central lărgit” [32, p. 15]. O altă particularitate esențială a edificiilor de cult ține de forma acestora. Potrivit lui V. Curdinovschi, unele „biserici [erau] în formă de bazilică, adâncite în pământ” [16].

Subcapitolul 2.4. *Construcții arhitecturale și monumente funerare* conține descrierea monumentelor funerare grupate în piese aflate în cimitirele vechi, dezafectate, precum și monumente funerare plasate în biserică, în cimitirele mixte și cele noi. Intrarea în cimitir se realizează prin poarta de acces, care aparține următoarelor

tipuri: 1) poarta de acces modelată în turnul-clopotniță al bisericii (Vadul Rașcov–Camenca) și 2) poartă de acces ca o structură arhitecturală separată (cimitirele din Stodolna–Rezina, Tătărauca Nouă–Soroca, Micăuți–Strășeni, biserica Măzărache din Chișinău, Durlești–Chișinău, Scorțeni–Telenești). Cimitirele și bisericile din secolul al XVIII-lea au fost împrejmuite în majoritatea cazurilor cu garduri de nuiele. Un loc aparte revine pistolului, conservat de comunitatea creștină și atestat în mai multe cimitire vechi. Importanța pistolului este una peremptorie, el simbolizând edificiul vechi al bisericii, talpa altarului de odinioară, masa din mijlocul altarului unei biserici, pe care se pun obiectele necesare ofierii liturghiei.

O primă încercare de a încadra monumentele funerare din spațiul cimitirului într-o anumită tipologie a fost efectuată de P. Constantinescu-Iași [15, p. 49-55]. Cercetările noastre au dus la evidențierea a două tipuri de monumente: 1) funerare, amplasate în cimitire și 2) comemorative, care nu totdeauna sunt încadrate în spațiul cimitirului. Pornind de la forma, terminația părții superioare, amplasarea textului și decorul, monumentele piesele funerare au fost clasificate în mai multe tipuri cu sub-variante: gropi de mormânt, sicrie, sarcofage (sicrie de piatră), care sunt mai puțin reprezentate sau chiar lipsă în spațiul investigat. Aparte sunt clasificate arcosoliile (nișe de înmormântare), care prezintă unul dintre tipurile construcțiilor de înhumare uzuale în bisericile-necropole. Pe teritoriul Moldovei a fost utilizată și cripta – un spațiu special proiectat sub biserică ce servea pentru înmormântare (mănăstirile Suruceni, Hârbovăț).

În rezultatul analizei materialului documentar au fost conturate câteva concluzii definitorii pentru Capitolul 2, concentrate în **subcapitolul 2.5**.

Cimitirele erau amplasate tradițional la nord-vestul sau nordul așezărilor, mult mai rar fiind atestate cimitire amenajate la sud-est sau sud. Tipul cimitirului era strict subordonat caracteristicilor de bază ale terenului: relief, structura solului, rețeaua hidrografică, densitatea populației și ocupațiile principale ale oamenilor, prezența spațiilor verzi. Planul cimitirului depindea de cel al localității, funcția principală de limitare a fluxului uman revenind zonelor verzi și construcțiilor arhitecturale. Cimitirele vechi aveau o structură liberă, aparent haotică, lipsită de ordonare, pe când cimitirele noi, constituite de la mijlocul secolului al XIX-lea, denotă o planimetrie mai geometrizantă, zona cimitirului nou fiind delimitată de cea veche. Centrul pozițional îl constituie biserica cu clopotnița, cimitirul obținând astfel o planimetrie radială, cu amplasarea mormintelor în jurul nucleului, conform unei scheme riguroase sau libere, în funcție de vechimea spațiului funerar, tradițiile locale și actele normative, opțiunile autorităților și ale enoriașilor.

Cimitirul și biserica – componente importante ale unei localități, amenajate în temeiul tradițiilor locale și legilor pământului, au avut prioritățile sale în modelarea peisajului natural și arhitectural [66; 70]. În secolele XVII–XVIII, ridicarea bisericii în cimitir a fost un fenomen tradițional pentru spațiul românesc. Bisericii îi revenea un loc central, iar construcția era reglementată prin acte normative similare funcționării cimitirelor.

De la sfârșitul secolului al XVIII-lea în arhitectura moldovenească sunt introduse unele abordări constructive și tehnologice noi, care au îmbogățit tradițiile vechi. Elementele novatoare intervin în limbajul morfologic și în unele soluții constructive. Se răspândește utilizarea pietrei în construcție. Tavanul (din cărămidă sau lemn), care în cazul bisericilor cu navă simplă, de regulă, este plat, rămâne de lemn, iar la cele de tip triconc sau de tip treflat, este de formă semicilindrică. Compartimentate tradițional, edificiile religioase posedă elemente decorative executate sub impactul barocului târziu. Se face resimțită și influența clasicismului ajuns prin filiera rusă.

Primele biserici din piatră ridicate în Moldova din stânga Prutului au fost zidite în conformitate cu stilurile tradiționale ale Țării Moldovei: bisericile de tip trilobat de la Rudi (1777), Sireț (1780), Călărășăuca (1782), Vadul Rașcov (1787), Otaci (1793) ș.a. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, la Chișinău erau șase sau șapte biserici, cele mai reprezentative fiind biserica Sf. Ioachim și Ana (Nașterea Maicii Domnului), cunoscută mai mult ca biserica Măzărache (1742), unde a fost atestat și un cimitir medieval [12].

Repertorierea a peste o mie de pietre de mormânt a permis realizarea unei tipologii complexe, fiind propuse spre examinare trei categorii importante de monumente funerare: 1) lespeda (o dală de piatră așezată orizontal pe suprafața mormântului); 2) stâlpul (o dală de piatră, amplasată vertical în partea de vest a mormântului, forma stâlpilor deseori repetând forma lepezilor de mormânt, de forme trapezoidale și rectangulare); 3) crucea de piatră (cu patru brațe, de tip labat, cu elemente antropomorfe; cu brațele crucii acoperite cu text aranjat în rânduri despărțite de linii, cu rol de registru, textul fiind repartizat pe ambele fețe). Totodată, cercetarea detaliată a motivelor ornamentale ale monumentelor funerare permite să constatăm conviețuirea simbolicii păgâne și a celei creștine.

Capitolul 3 Spațiul cultural al cimitirului ortodox din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea introduce în circuitul științific informații cu privire la evoluția cimitirului și a componentelor sale. **Subcapitolul 3.1. Cadrul legislativ în domeniul amenajării spațiilor funerare și edificarea obiectivelor ecleziastice în prima jumătate a secolului al XIX-lea** relevă faptul că primele preocupări pentru dezafectarea cimitirelor bisericești din Țara Moldovei au fost atestate în timpul războaielor ruso-turce, atunci când Principatele Române au ajuns sub influența administrației ruse, dar mai ales la cumpăna secolelor XVIII–XIX. Tratatative pentru transferarea cimitirelor în extravilan au fost purtate în anii 1808–1809 de către consilierul și senatorul P. Kușnikov, continuate, după 1810, de senatorul și cavalerul V. Krasno-Milășevici. Începând cu 1812, în Basarabia, legislația rusă a avut un impact deosebit în restrângerea treptată a cimitirelor și restricționarea înmormântărilor, până la completa lor dezafectare. În anul 1814, generalul și guvernatorul Basarabiei I. Hartingh a emis un decret cu privire la transferarea cimitirelor în afara teritoriului orașelor și satelor [3]. În conformitate cu planul urbanistic al Chișinăului, elaborat de inginerul cadastral M. Ozmidov, au fost eliberate patru terenuri pentru amenajarea cimitirelor în afara urbei pentru comunitățile ortodoxă, catolică, armeană și evreiască. Pentru

amenajarea noului cimitir în afara orașului Otaci, în anul 1816, cneazul Cantacuzino a eliberat un lot în afara spațiilor locuite. La Bălți, serviciul de poliție a solicitat intervenția autorităților centrale bisericești pentru a interzice înhumările în oraș și demarcarea teritoriului pentru cimitir în afara razei orașului. În anul 1839, locuitorii târgului Căușeni depun o cerere să li se elibereze un teren nou pentru cimitir, argumentând că actualul este amplasat la două verste depărtare de localitate, fapt ce crează greutatea slujitorilor bisericești și enoriașilor.

La 23 decembrie 1818, Dicasteria Duhovnicească a adoptat decretul Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse din Sankt Petersburg cu privire la regulile de construcție și amenajare ale bisericilor, gardurilor și cimitirelor. Aceste norme au fost extrase dintr-un cod al regulilor privind modernizarea orașelor, satelor și drumurilor, emis în anul 1817. Se interzicea întreținerea cimitirelor în vatra așezărilor rurale; cimitirele vechi se transferau în afara satelor; pentru cimitirele noi se eliberau terenuri doar în afara spațiilor populate de comunitate. Potrivit dispozițiilor administrației civile, în majoritatea satelor ordinul cu privire la transferarea cimitirelor din curțile bisericești și vetrele localităților a fost executat. Pe parcursul anilor, aceste dispoziții au afectat structura mai multor sate, au dus la modificări esențiale în topografia localităților și în planul urbanistic al orașelor. Noi regulamente cu referire la cimitire au fost aprobate prin anii 1830, administrația gubernială fiind preocupată de amenajarea satelor. Conform acestor dispoziții, cimitirele urmau să fie amplasate în afara așezărilor rurale, nu mai aproape de o jumătate de verstă de sat [9, p. 58-68].

Cât privește politica administrației în domeniul construcțiilor de cult, după 1812 autoritățile ruse duceau o politică bisericească diferită de cea din Principatul Moldovei, legată de rusificarea clerului, implementarea actelor normative în domeniul construcției ș.a. Conform Codului de Construcție al Imperiului Rus, în Basarabia edificiile ecleziastice erau zidite cu permisiunea eparhiei locale și a Sfântului Sinod [9, p. 58-68], numai după aprobarea proiectului. Decretul din anul 1818 prevedea norme speciale pentru construcția locașelor de cult: era interzisă construirea bisericilor între casele locuitorilor; se permitea ridicarea bisericilor în sate doar în piețe sau în locuri deschise; bisericile și gardurile urmau să fie întreținute în stare bună. În anul 1825, Departamentul Gospodăriilor și Clădirilor Publice din Sankt Petersburg a prezentat un raport, în care au fost indicate prevederi cu referire la construcția obiectivelor religioase. Astfel, urma să fie elaborat un număr suficient de proiecte-„tip” pentru construcția bisericilor de piatră [53, p. 191-202]. Proiectarea a fost efectuată de arhitecții din cadrul Academiei de Arte (I. Charlemagne, A. Mihailov, A. Mihailov (Jr.) și A. Uhtomski), care au executat 31 de proiecte ale locașelor de cult. În martie 1827, a fost emis ordinul privind prezentarea proiectelor pentru construcția bisericilor în Eparhia Chișinăului [4]. În anii 1812–1828, în conformitate cu proiectele aprobate de Dicasteria de Chișinău, cu binecuvântarea conducerii și arhitectului eparhial, au fost ridicate mai multe biserici parohiale și mănăstirești: biserica Sf. Gheorghe din Chișinău (1819), biserica Adormirea Maicii Domnului de la mănăstirea Hârbovăț (1816), biserica Adormirea Maicii Domnului de la mănăstirea Tabăra (1828) ș.a. În mai 1841, țarul a emis un decret care prevedea elaborarea

noilor proiecte pentru edificiile de cult „păstrând pe cât este de posibil stilul arhitecturii vechi bizantine”. În acest context, la construcția unor biserici noi se recomandă să se țină cont de proiectele-„tip”, realizate de arhitectul Constantin A. Ton [53].

Subcapitolul 3.2. Bisericele din cimitirele ortodoxe din perspectivă istorico-architecturală oglindește aspecte cu referire la planimetria tradițională a bisericilor de lemn, afirmată în secolul al XVIII-lea, care continuă să fie utilizată la începutul secolului al XIX-lea la edificarea bisericilor din piatră. Unul dintre tipurile edificiilor de cult frecvent întâlnite în mediul rural – tipul bisericii-navă cu clopotnița construită separat (compartimentată tradițional în altar, naos și pronaos, aflate sub un singur acoperiș), va servi drept prototip și pentru cele zidite în piatră. Drept exemplu pot servi bisericile din nordul țării: din satele Coșernița (1812), Gura Căinarului (1816), Ciutulești (1818), Cobâlea (1820), Pohoarna (1823) ș.a. Acest tip de obiectiv ecleziastic continuă tradiția bisericilor de lemn, iar elementele noi intervin doar în limbajul morfologic și în unele soluții constructive. Totodată, se face resimțită influența stilurilor baroc și clasic, mai ales, în elevație și în detaliile decorative.

Clopotnița reprezintă un criteriu important pentru tipologia bisericilor din cimitirele ortodoxe. Turnul-clopotniță putea fi ridicat deasupra pronaosului, dar, în unele cazuri, clopotnița era construită deasupra pridvorului și prezenta un turn în plan pătrat, cu un acoperiș piramidal [10, p. 5]. Uneori clopotnița era așezată deasupra intrării. Grupul bisericilor cu clopotnițe integrate în structura spațială, în două niveluri, este bine reprezentat la acea vreme în Basarabia, având un impact deosebit asupra afirmării edificiilor de cult. Acest tip poate fi întâlnit în paraclisele cimitirelor din Pererâta–Briceni, Mărculești–Florești ș.a. Printre primele biserici de piatră, ridicate în Basarabia la începutul secolului al XIX-lea, merită a fi menționată biserica Sf. Ilie din Chișinău (1806), bisericile din satele Hrușova (1802), Miclești (1802), Ișnovăț (1810), Teleșeu (1814) ș.a. Sub impactul noilor schimbări politice și economice, apare un nou tip de biserică, modernist pentru arhitectura moldovenească, în special, pentru Basarabia. Este vorba de edificiul de cult de tip navă cu clopotnița alipită în partea vestică, având elemente decorative și arhitecturale de factură clasică și barocă. Tipul de biserică care a dominat arhitectura religioasă a spațiului investigat în prima jumătate a secolului al XIX-lea este exemplificat prin următoarele obiective: la Chișinău – Soborul Vechi (1806), bisericile Buna Vestire (1810), Sf. Gheorghe (1819), Sf. Vinerea (1830), iar în mediul rural – bisericile din Copăceni (1810), Rădeni (1814), Hârtop (1814), Marcăuți (1816) ș.a.

Tipologia bisericilor din cimitire include un anumit sistem de referință în raport cu care se face clasificarea lor. În funcție de locul de amplasament al clopotniței, propunem două tipuri principale ale bisericilor conform secțiunii: 1) biserică cu clopotniță construită separat și 2) biserică cu clopotniță încadrată în volumul general. Biserică de plan dreptunghiular fără clopotniță este prezentată prin mai multe biserici. Tipul este răspândit, conform zonării geografice, în nordul Basarabiei: biserica Sf. Cuvioasa Parascheva din Gura Căinarului–Florești (1816), biserica Sf. Dumitru din Ciutulești–Florești (1818), aflată în centrul satului, încadrată în tipul de biserică fără cupolă și clopotniță separată, biserica Adormirea Maicii Domnului din Pohoar-

na-Șoldănești (1823), biserica Schimbarea la Față din Cobâlea-Șoldănești (1820-1822) ș.a.

Biserica de plan dreptunghiular cu clopotniță este prezentată prin bisericile de la Copăceni (1810), Rădeni (1814), Hârbovăț (1816), Vâscăuți (1819), Bădragii Vechi (1823), Putinești (1828), Bleșteni (1830), Micăuți (1830), Seliște (1833), Păhârnicieni (1845), Gordinești (1845), Pohrebeni (1848), biserica de la cimitirul din Buiucani (1825) ș.a.

Următorul grup tipologic are drept sistem de referință caracteristicile planimetrice ale bisericii. În funcție de plan, trilobat sau dreptunghiular, sunt diferențiate anumite tipuri de biserici, documentate în cimitirele ortodoxe din spațiul investigat. Biserica de plan dreptunghiular este împărțită în biserică fără clopotniță și biserică cu clopotniță. Biserica trilobată este clasificată în biserică trilobată fără clopotniță și biserică trilobată cu clopotniță.

Subcapitolul 3.3. Construcții arhitecturale și monumente funerare integrează informații cu privire la evoluția obiectelor arhitecturale și funerare în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Remarcăm că la început de secol s-a schimbat materialul de construcție, iar utilizarea pietrei și a cărămidii în locul lemnului a determinat modalitățile constructive și rezistența obiectivelor edificate. Merită a fi menționate porțile de acces în curtea bisericii și a cimitirului, care penetrează turnul-clopotniță, după cum a fost atestat la Vadul Rașcov-Camenca, Gura Căinarului și Ciutulești-Florești, Pohoarna și Cobâlea-Șoldănești.

Examinarea și repertorierea pristolurilor duce spre constatarea că în vremurile de grea cumpănă numeroase pristoluri au dispărut fără urme, iar terenurile au fost eliberate pentru construcția caselor (mănăstirea de maici Hirova, satul Pașcani-Criuleni ș.a.). La etapa actuală de cercetare, numeroase pristoluri din cimitirele vechi necesită o inventariere și descriere, pentru a fi introduse în circuitul științific.

În ceea ce privește monumentele funerare, un model caracteristic primei jumătăți a secolului al XIX-lea sunt dalele funerare, ce reprezintă plăci dreptunghiulare de dimensiuni medii, împărțite prin chenare în două părți. În cea superioară se află o compoziție alcătuită dintr-o cruce situată în centru, flancată de suliță, trestie și de simbolurile celeste (soarele și luna). În partea inferioară textul este încadrat într-un chenar. După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, se urmărește tendința de a ridica pe locul de înhumare monumente de sorginte clasică, de tip obelisc. Cele mai expresive sunt monumentele din satele Ișnovăț-Criuleni (1824) și Drăgușeni-Strășeni. Aceste monumente concureau cu un alt tip, monumente-coloană de secțiune rotundă sau pătrată (Jora de Jos-Orhei, Lopatna-Orhei, Buciumeni-Ungheni, Florești-Ungheni, Parcani-Șoldănești, Pociumbeni-Râșcani, Sculeni-Ungheni). Unele monumente beneficiază de o urnă funerară, altele – de cruci metalice. Inițial, asemenea monumente erau ridicate în locurile unde s-au produs evenimente istorice (lupta de la Cahul, Stâlpu lui Sfetlici). Totodată, în spațiul cercetat nu au fost depistate pietre funerare cu motive animaliere sau vegetale, precum este cazul monumentelor funerare atestate în cimitirele din alte regiuni [49, p. 111]. În Basarabia, asemenea mostre își fac apariția abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În așa fel, cimitirele ortodoxe, atestate în localitățile basarabene, reprezintă un deosebit interes din punct de vedere istoric, artistic și arhitectural. Materialul documentar-arhivistic, planurile și releveele ne-au permis să punctăm câteva concluzii importante pentru definitivarea studiului, concentrate în **subcapitolul 3.4**.

Astfel, dacă în Transilvania și Bucovina (aflate în componența Imperiului Austro-Ungar) problema cimitirelor a fost sesizată de autorități încă din secolul al XVIII-lea, în Țara Românească și Țara Moldovei s-a decis scoaterea definitivă a cimitirelor în afara spațiilor locuite de oameni abia după adoptarea „Regulamentului Organic” (1832), când au fost special amenajate locuri pentru cimitire, noile regulamente fiind aprobate cu mare reticență și dificultate.

Bisericile de lemn au avut un impact deosebit asupra evoluției arhitecturii de piatră. În raport cu sistemul de referință selectat, este prezentată o tipologie a edificiilor de cult în funcție de caracteristicile planimetrice și volumetrice, fiind aduse argumente atât în favoarea preluării unor tradiții mai vechi, cât și a implementării unor elemente și tehnici noi, specifice epocii.

Administrația țaristă, găsind în Basarabia o situație problematică în planul construcției bisericilor și dorind „să câștige” simpatia localnicilor, încuraja prin diferite modalități edificarea bisericilor de piatră, oferind facilități, inclusiv scutirea de impozite. Din acest motiv, în perioadă de tranziție la administrația rusească imperială (1812–1836), modalitatea de a obține autorizația nu s-a schimbat radical, viitorul fondator prezentând proiectul, devizul de cheltuieli, specificând materialul pentru lucru și tipul bisericii.

Persoanele cu cheltuiala cărora erau concepute biserici, mănăstiri, pietre funerare, erau înmormântate în interiorul bisericii, la locuri de cinste, sau în curte, în funcție de rangul și statutul ocupat în societate, dovadă servind actele de donație și inscripțiile funerare transliterate și traduse de noi. În așa fel, fenomenul ctitoriei, inclusiv cel al ctitoriei feminine, ocupă un loc deosebit în cercetarea evoluției arhitecturii de cult din spațiul cultural al cimitirului.

În primele decenii ale secolului al XIX-lea bisericile au continuat să fie construite în cimitire, în pofida noilor instrucțiuni de scoatere a cimitirelor în afara spațiilor locuite, iar în cazul când ele erau zidite pe loc nou, în jurul lor se amenajau cel puțin necropole ctitoricești sau ale clerului.

Dacă în secolul al XVIII-lea în cimitire erau mai numeroase bisericile de lemn, acoperite cu șindrilă, rogoz sau paie, grație materiei prime accesibile, atunci, începând cu secolul al XIX-lea, constatăm apariția și predominarea numerică a bisericilor de piatră, acoperite cu tablă de metal. Bisericile au continuat să fie construite în cimitire, în pofida noilor instrucțiuni de transferare a zonelor funerare în afara spațiilor locuite. În cazul când edificiile de cult erau zidite pe loc viran, în jurul lor se amenajau necropole ctitoricești sau ale clerului. Cu toate restricțiile impuse, bisericile continuau să fie ridicate din lemn, mai ales în perimetrul cimitirelor. Unul dintre factorii principali ce a condiționat apariția construcțiilor ecleziastice de piatră, mai ales în ținuturile Lăpușna–Orhei, este ascensiunea boierimii locale, cu funcții înalte în administrația statului. În zonele unde predomina lemnul se remarcă folosirea lui în con-

strucție, în regiunile bogate în rocă calcaroasă, la edificarea bisericilor a fost utilizată piatra, iar pentru zona de codru este specifică folosirea cărămizii.

Planimetria tradițională a bisericilor de lemn, afirmată în secolul al XVIII-lea, și-a găsit reflectare și în bisericile de piatră edificate în Basarabia. Tipul bisericii-navă, de lemn, cu clopotnița construită separat, compartimentată tradițional în altar, naos și pronaos, aflate sub un singur acoperiș, va servi drept prototip și pentru cele zidite în piatră. Acest tip continuă tradiția bisericilor de lemn, elementele noi intervenind doar în limbajul morfologic și în unele soluții constructive, sub influența stilului baroc și clasicist, mai ales, în elevație și în detalii decorative.

În funcție de soluția planimetrică, au fost diferențiate câteva tipuri de biserici din cadrul cimitirului: 1) tipul de biserică cu plan dreptunghiular clasificat în: a) biserică fără clopotniță (Gura Căinarului), b) biserică navă cu clopotniță (Rădeni), c) biserică cu clopotniță și turn (Tătărauca Nouă). Tipul de biserică trilobată a avut câteva subvariate: a) biserică trilobată cu clopotniță (biserica Măzărache din Chișinău), b) biserică trilobată fără clopotniță (Miclești), c) biserică trilobată cu turn și clopotniță (Vadul Rașcov), d) biserică trilobată cu turn deasupra naosului, fără clopotniță (biserica Sf. Treime de la mănăstirea Rudi). Apariția bisericii de tip „rotondă” se referă la anii '30 ai secolului al XIX-lea, având predestinația unei biserici memoriale, de cimitir (biserica Tuturor Sfinților din Cimitirul Central din Chișinău, biserica Sf. Gheorghe din satul Ciuciulea–Glodeni).

În conformitate cu poziția clopotniței, au fost determinate două tipuri de biserică: 1) cu clopotniță construită separat (biserica din Cobâlea–Șoldănești) și 2) cu clopotniță înscrisă în volumul integral al bisericii (biserica din Gălășeni–Râșcani). Ultimul tip conține două subtipuri: a) proiectate inițial fără clopotniță și 2) cu clopotnița alăturată mai târziu (biserica din Sireți). La începutul secolului al XIX-lea se face remarcat un tip nou de biserică, fiind rezultatul evoluției politice și economice a regiunii – biserica de plan dreptunghiular cu clopotnița alipită în partea de vest.

În secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea existau diferite abordări stilistice în construcția edificiilor de cult în cadrul cimitirelor, în funcție de zona geografică și regiunea administrativă. În totalitatea lor, ele se înscriu în stilul baroc, barocul târziu și clasicism, având ca substrat stilul tradițional moldovenesc. Anumite particularități constructive, stilistice și tehnice sunt specifice și pentru construcțiile arhitecturale și monumentele funerare, fapt ce le oferă originalitate și valoare istorico-arhitecturală și artistică. În funcție de implantări stilistice, aduse prin diferite filiere, sunt diferențiate tipuri de biserici de cimitir construite în stil baroc, baroc târziu și clasicism. Totodată, nu pot fi minimalizate implicațiile elementului autohton, cerințele comanditarilor și ale ctitorilor care acordau resurse financiare pentru edificarea locașelor sfinte, congruente cu edificiile ecleziastice din alte regiuni, văzute în timpul pelerinajului.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Prezentul demers științific constituie o primă investigație în istoriografia națională, elaborată prin valorificarea științifică a materialului arhivistic, istoric, cartografic, epigrafic, iconografic și documentarea pe teren a cimitirelor ortodoxe din Republica Moldova. Problema fundamentală a generat studierea unor compartimente de o importanță deosebită: semnificația spațiului istorico-arhitectural al cimitirului; repertorierea și tipologizarea bisericilor construite în cimitire în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea; clasificarea și repertorierea construcțiilor arhitecturale și a monumentelor funerare.

Totalizând cercetarea efectuată, ca urmare a abordării interdisciplinare, ajungem la următoarele concluzii definitive:

1) Examinarea surselor documentar-istorice și a publicațiilor științifice confirmă că până în prezent un studiu multilateral cu privire la spațiul cultural al cimitirului ortodox și structurile arhitecturale funerare nu a fost efectuat [54; 76].

2) Ansamblurile funerare, parte integrantă a triadei „comunitate umană – biserică – cimitir”, datate în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, includ spațiile de înhumare, bisericile (de lemn și de piatră), construcțiile arhitecturale și monumentele funerare, care prezintă o parte inestimabilă a patrimoniului cultural al țării. Punându-se accentul anume pe trecerea la cele veșnice, persistă tradiția înhumării ctitorilor în interiorul bisericii și în curtea acesteia, la un loc de cinste, comunitatea folosindu-se de cimitirul bisericii [62; 66; 68; 70; 81].

3) Pe baza materialului acumulat, a fost determinată tipologia cimitirelor în funcție de vechime (cimitire/*șintirime* vechi, dezafectate sau active); relief; apartenență (cimitire parohiale, mănăstirești); localizare (cimitire rurale sau orașenești), dimensiune și formă (regulate, neregulate) ș.a. Cimitirul și biserica erau situate tradițional la nordul sau nord-vestul localității, conform cosmogoniei medievale potrivit căreia moartea și cimitirul sunt legate de apus [67; 71; 79].

4) Evoluția cimitirelor și a bisericilor din spațiile funerare a avut loc în funcție de tradițiile locale și contextul legislativ, fiind adoptată o serie de regulamente și reguli, în primul rând, din motive etice și sanitaro-epidemiologice. Potrivit cadrului normativ, cimitirele vechi au fost dezafectate și transferate în afara spațiilor locuite de comunitatea umană, fiind interzisă înhumarea în incinta bisericilor. Până în primele decenii ale secolului al XIX-lea edificiile de cult erau ridicate preponderent în perimetrul cimitirului. Factorul natural, conflagrațiile, schimbarea vetrelor satului, la care se adaugă factorul antropoc, au cauzat dispariția sau strămutarea unor biserici din cimitire. După 1812, bisericile erau edificate conform unor proiecte-„tip”, elaborate în anul 1824 la Sankt Petersburg, care includeau proiectul general, planurile, secțiunile și fațadele bisericii. Prin noile regulamente au fost puse bazele erodării tradițiilor locale privind amenajarea spațiilor funerare și a bisericilor din cimitir. După dezafectarea cimitirelor în mare parte bisericile au rămas separate de spațiul funerar, cu timpul fiind șterse orice urme de înhumări anterioare în interior sau exterior [53; 57; 58; 59; 61; 64; 71].

5) Sistematizarea materialului informativ și grafic a dus spre confirmarea tipologiei bisericilor ridicate în cimitir. În raport cu un anumit sistem de referință, a fost elaborată o clasificare tipologică a edificiilor de cult, fiind argumentată adaptarea unor tradiții mai vechi și a implementării unor elemente noi, specifice epocii, preluate din baroc, barocul târziu și clasicism [55; 57; 58; 59].

6) În funcție de planimetria bisericii, au fost determinate următoarele tipuri de biserică: tipul de biserică trilobată cu subtipuri – biserică trilobată cu clopotniță, biserică trilobată cu clopotniță adăugată mai târziu, biserică trilobată cu turn și clopotniță și biserică trilobată cu turn deasupra naosului, fără clopotniță. Tipul de biserică de plan dreptunghiular este clasificat în biserică dreptunghiulară fără clopotniță, biserică dreptunghiulară cu clopotniță și biserică cu clopotniță și turn. Biserica de tip rotundă are predestinația unui edificiu memorial [55; 56; 57; 58; 59; 60; 61; 62; 65; 74; 80].

7) În funcție de amplasamentul clopotniței, s-a stabilit clasificarea bisericilor în edificii fără clopotniță (construită separat) și cu clopotniță integrată în volumul bisericii. Sub impactul transformărilor politice și economice, la începutul secolului al XIX-lea apare un tip de biserică nou pentru arhitectura din Basarabia: biserică de plan dreptunghiular cu clopotnița alăturată părții de vest, cu elemente decorative și arhitecturale de factură clasicistă și barocă tardivă [59; 60].

8) Examinarea numeroaselor mostre a condiționat includerea pietrelor funerare și a construcțiilor arhitecturale funerare ca obiect de studiu de o deosebită importanță, fiind determinate limitele spațiale de răspândire, proveniența și semnificația simbolică. Exegezele în domeniul cercetării cimitirelor ortodoxe din spațiul Republicii Moldova, devenite tot mai consecvente în ultimii ani, au relevat existența tradițiilor artistice distincte în realizarea pietrelor funerare. La formarea și perpetuarea tradițiilor au conlucrat mai mulți factori de natură geografică, socială, economică, etnică, contribuindu-se la specificul local al cioplitului în piatră [72; 73; 75; 77; 78; 79].

9) Monumentele și construcțiile arhitecturale cu caracter funerar erau executate din piatră, conform unor tipare speciale ce s-au perpetuat o anumită perioadă de timp, cu schimbări neesențiale. Modelele erau specifice pentru o arie mai extinsă, cuprinzând fostele ținuturi Orhei, Lăpușna, Soroca (partea de sud) și nord-estul teritoriului controlat de tătari. Tradiția a suportat modificări mai semnificative la mijlocul secolului al XVIII-lea, legate de creșterea influențelor fanariote în viața social-politică și culturală a Moldovei. Din a doua jumătate a aceluiași secol încep să se răspândească alte forme de pietre funerare, cu decor diferit. În secolul al XIX-lea, ca urmare a influențelor majore din regiunile limitrofe, unitatea tradiției medievale începe să degradeze [73; 75; 77; 78].

10) În temeiul repertoriului selectiv și al particularităților prelucrării artistice a pietrei a fost stabilită tipologia construcțiilor funerare ce include cripte, cavouri, gropnițe, lespezi, dale, pietre, cruci, fiecare cu anumite subtipuri în funcție de decor și ornamentație, formă, semnificație, localizare, amplasarea inscripției funerare, tehnici de lucru etc. [72; 73; 77; 78].

11) O problemă de stringentă necesitate rămâne salvagardarea pieselor arhitecturale și funerare din cadrul cimitirelor. În cazul dacă nu va fi adoptat un program va-

bil și încheiat un parteneriat constructiv între organele de resort, biserică și societatea civilă, riscăm în continuare să pierdem irecuperabil din patrimoniul cultural al țării, reprezentat de cimitirele ortodoxe cu toate componentele arhitecturale.

Studiul transdisciplinar al spațiului cultural al cimitirului și al structurilor sale constituente ocupă un loc deosebit în contextul evoluției arhitecturii de cult și al construcțiilor funerare. În temeiul rezultatelor cercetării, a fost acumulat un material factologic și grafic consistent, care completează o lacună în istoria arhitecturii naționale. Acest fapt a permis soluționarea **problemei științifice importante**, care a constat în *identificarea și elucidarea* particularităților specifice ale evoluției arhitecturale, istorice și artistice a cimitirelor ortodoxe în contextul dezvoltării arhitecturii de cult din Republica Moldova. Ca rezultat, a fost *conturat* un compartiment prețios al culturii materiale și spirituale, completat patrimoniul național. Rezultatele obținute vor fi utile în procesul racordării la politicile europene privind valorificarea științifică și conservarea patrimoniului cultural al țării noastre.

Recomandări. Investigațiile întreprinse în paginile demersului științific au permis formularea unor recomandări, care ar putea servi drept puncte de reper pentru studiile ulterioare în domeniul istoriei arhitecturii ecleziastice, implicit, arhitecturii și artei funerare din spațiul cimitirelor ortodoxe din Republica Moldova:

1) Elaborarea unui set de soluții practice, printr-o conlucrare eficientă între toți factorii de decizie, privind salvagardarea, restaurarea artistică și nondistructivă a pieselor arhitecturale și funerare, valorificarea bisericilor, monumentelor și construcțiilor funerare din spațiul cultural al cimitirelor ortodoxe.

2) Revederea „Registrului monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat”, aprobat prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 1531-XII din 22 iunie 1993, prin completarea cu monumente și construcții arhitecturale cu caracter funerar de valoare locală sau națională.

3) Trasarea unor noi rute de turism regional, național și internațional, cu includerea bisericilor de cimitir, construcțiilor arhitecturale și a monumentelor funerare.

4) Publicarea monografiei pe subiectul abordat, care va constitui un instrument eficient de lucru cu privire la restabilirea tabloului general al evoluției arhitecturii funerare din spațiul actual al Republicii Moldova în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Bibliografia autoreferatului

În limba română:

1. ANRM. F. 2, inv. 1, d. 2571.
2. ANRM. F. 205, inv. 1, d. 2871.
3. ANRM. F. 205, inv. 1, d. 418.
4. ANRM. F. 205, inv. 1, d. 5296.
5. ANRM. F. 208, inv. 2, d. 3276.
6. Balș G. Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea. București, 1933, 654 p.
7. Berechet Șt. Cinci biserici vechi din Chișinău. În: CMI, secția din Basarabia, vol. I, Chișinău 1924, p. 141-147.
8. Catagrafia Basarabiei din 1817, ținutul Sorocăi, de Tomescu Constantin. În: RSIAB, Chisinau, 1928, Vol. XVIII.
9. Ceastina A. Legislația Imperiului Rus în domeniul arhitecturii și impactul ei asupra dezvoltării Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În: Arta. Chișinău: Notograf, 2010, p. 58-68.
10. Ciobanu Șt. Biserici vechi din Basarabia. În: CMI, Secția din Basarabia, Chișinău, 1924, p. 1-70.
11. Ciocanu S. Arhitectura ecleziastică. În: Republica Moldova. Ediție Enciclopedică. Chișinău: Enciclopedia Moldovei, 2009, p. 453-466.
12. Ciocanu S. Biserica Nașterea Maicii Domnului (Măzărache) din Chișinău. În: Arta, Chișinău: Epigraf, 2002, p. 39-43.
13. Ciocanu S. Biserica și protejarea patrimoniului cultural în Republica Moldova. În: Patrimoniu bisericesc. Materialele conferinței naționale științifico-practice. Chișinău: Tipografia Elan Poligraf, 2013, p. 29-38.
14. Ciocanu S. Un monument de arhitectură tradițională. Biserica Sf. Nicolae a mănăstirii Condrifa (Basarabia). În: Arhitect Design, București, 1998, nr. 4, p. 29-31.
15. Constantinescu-Iași P. Cimitire vechi. În: Basarabia arheologică și artistică. Chișinău, 1933, p. 49-55.
16. Curdinovschi V. Cele mai vechi biserici din Basarabia. Partea II-a. În: RSIAB, Chișinău, 1925, nr. 16, p. 18-42.
17. Curinschi G. Monumentele de arhitectură din Iași. București: Meridiane, 1967, 128 p.
18. Curinschi-Vorona G. Istoria arhitecturii în România. București: Editura Tehnică, 1981, 404 p.
19. Ghid de monumente și situri istorice din Republica Moldova. Autorul materialului însoțitor T. Stavilă. Chișinău: Știința, 1998, 72 p.
20. Gore P. Prefață. În: CMI. Secția din Basarabia, Chișinău, 1924.
21. Grancea M. Apariția cimitirului municipal transilvănean în contextul modernizării moderne. În: Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica. Sibiu, 2008, tom. 5, p. 147-156.
22. Grigorovschi M., Grigorovschi A., Gheorghită I. Elemente clasice în arhitectura religioasă a municipiului Iași (sec. XVIII). Analiză și posibilitate de conservare și integrare în procesul de restructurare urbană. În: „Monumentul”. Iași, 2000. Ed. I-a, p. 87-95.
23. Ichim D. Biserici de lemn din Basarabia și Bucovina de Nord. București: Editura Fundației Culturale Române, 2000, 135 p.
24. Iftimi S. O „formă fără fond”? Biserica Rotundă din Lețcani (Iași). În: „Monumentul. Tradiție și viitor”. Ed. a II-a, Iași, Junimea, 2001, p. 73-78.
25. Ionescu Gr. Istoria arhitecturii românești din cele mai vechi timpuri până în 1900. București: Capitel, 2007, ed. a 2-a, rev., 492 p.
26. Jitaru V. Arhitectura bisericilor de lemn din Basarabia. Teza de dr. în studiul artelor, Chișinău, 2002, 90 p.
27. Jitaru V. Unele aspecte arhitectonice ale cimitirului central cu biserica Tuturor Sfinților din or. Chișinău. În: Arta, Chișinău: Litera, 1993, p. 156-163.

28. Mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Studii enciclopedice. Chișinău: Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, 800 p.
29. Mihail P. Cimitirele Ortodoxe din Basarabia. În: Luminătorul, Chișinău, 1928, nr. 19, p. 61-63.
30. Moldova în epoca feudalismului. Vol. VII, partea I. Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774. Chișinău: Știința, 1975, 606 p.
31. Nesterov T. Continuitatea modelului structural-numeric paleocreștin în arhitectura medievală timpurie a Moldovei. În: Arta, Chișinău: Epigraf, 2004, p. 5-12.
32. Nesterov T. Proporțiile bisericilor de lemn din Moldova – argument în favoarea perpetuării modelului creștin din Antichitatea târzie. În: Arta, Chișinău: Elan Poligraf, 2009, p. 10-17.
33. Nesterov T. Relicte ale canonului medieval de proporții în arhitectura ecleziastică de piatră din Basarabia. În: Tyrageția, Chișinău, 2006, p. 139-148.
34. Nesterov T. Obiective de cult de lemn. În: Republica Moldova. Ediție Enciclopedică. Chișinău, 2009, p. 466-468.
35. Proțenco Al. Istoria schitului Rudi. În: RSIAB, Chișinău, 1925, vol. XVI, p. 351-356.
36. Pușcașu V. M., Pușcașu N. N. Mănăstirea Dobrovățului. Monografie arheologică și istorică. Putna: Editura Mitropolit Iacov Putneanul, 2012, 180 p.
37. Sava Aurel V. Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului. București, 1944, 562 p.
38. Șlapac M. Biserica Sfântului Gheorghe. În: Arta. Studii, cercetări și documente. Chișinău: Lite-ra, 1992.
39. Șlapac M. Urbanismul și arhitectura. În: Republica Moldova. Ediție Enciclopedică. Chișinău: Enciclopedia Moldovei. 2009, p. 433-452.
40. Tomescu C. Catagrafia Basarabiei la 1820, 99 sate din ținutul Orheiului. În: RSIAB, vol. XIX, Chișinău 1931, p. 313-369.
41. Țigancu N. Mănăstirea Rughî. În: CMI, Secția din Basarabia, Chișinău, 1928, Anuar II, p. 111-124.
42. Vătășianu V. Istoria artei feudale în țările române. București: Editura Academiei R.P.R., 1959, vol. I, 1017 p.
43. Vătășianu V. Studii de artă veche românească și universală. București: Meridiane, 1987, 165 p.

În limba rusă:

44. Войцеховский В. А. Памятники архитектуры Молдавии XIV–XIX веков. În: КСИИМК, 1954, вып. 56, p. 40-50.
45. Курдиновский В. Список древнейших церквей Бессарабской губернии. În: КЕВ, 1908, nr. 22 и 23.
46. Курдиновский В. Южная часть Хотинского уезда (Из Археологической поездки по Бессарабии). În: КЕВ, Кишинев, 1906, nr. 42, ч. 1, p. 1345-1349; nr. 43, ч. 2, p. 1379-1382.
47. Курдиновский В. Древнейшие типичные православные церкви Бессарабии. În: Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества, vol. X, Chișinău, 1918, p. 62-84.
48. Лившиц М. О молдавской народной скульптуре конца XIX – начала XX в. În: Этнография и искусство Молдавии. Кишинев, 1972, p. 95-112.
49. Панова Т. Д. Царство смерти. Погребальный обряд средневековой Руси XI–XVI веков. Москва: Радуница, 2004, 188 p.
50. Тарас Я. Памятники архитектуры Молдавии (XIV–начало XX века). Кишинёв: Тимпул, 1986, 247 с.
51. Тораманян А. Х. Строительные надписи и архитектура армянской церкви в Кишиневе. În: Этнография и искусство Молдавии. Кишинев, 1972, p. 187-197.
52. Халиппа И. Н. Сведения о состоянии церквей Бессарабии в 1812–1813 г.г. În: Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, том третий, 1907.

LISTA PUBLICAȚIILOR LA TEMA TEZEI DE DOCTORAT

53. Brihuneț M. Acte legislative privind amenajarea cimitirelor și construcția bisericilor din cimitir în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În: Tyragetia. Chișinău: Bons Offices, 2013, S.n., vol. VII (XXII), nr. 2, p. 191-202.

54. Brihuneț M. Arhitectura ecleziastică și monumentele funerare din spațiul pruto-nistrean. Relevanța istoriografiei din perioada țaristă și interbelică. În: Tyragetia. Chișinău: Bons Office, 2012, vol. VI [XXI], nr. 2, p. 243-252.

55. BRIHUNEȚ M. Biserica de lemn „Sf. Atanasie” din s. Etulia. În: Tyragetia: Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, 2002, vol. XI, p. 281-288.

56. Brihuneț M. Biserica de tip „rotundă” Sf. Mare Mucenic Gheorghe din satul Ciuciulea, raionul Glodeni, Republica Moldova. În: Monumentul. Tradiție și viitor. Program și rezumatele comunicărilor simpozionului internațional, Iași, 2-4 octombrie 2015, ed. a XVII-a.

57. Brihuneț M. Biserica Sf. Arhangheli din satul Mășcăuți, raionul Orhei: aspecte istorice, arhitecturale și artistice. În: Monumentul. Tradiție și viitor. Ed. a XVI-a. Materialele simpozionului internațional. Iași: Doxologia, 2015, p. 277-294.

58. Brihuneț M. Biserica Tuturor Sfinților din satul Buciumeni: aspecte istorice, artistice și arhitecturale. În: ARTA. Seria Arte Vizuale. S.n. Chișinău (Tipografia AȘM), 2015, p. 60-67.

59. Brihuneț M. Biserici din spațiul pruto-nistrean în anii '20–30 ai secolului al XIX-lea. În: Cercetări Istorice, S.n., Iași: Editura Palatul Culturii, 2012, vol. XXX-XXXI. p. 115-126.

60. Brihuneț M. Bisericile de piatră din complexe funerare din spațiul pruto-nistrean (secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). În: Patrimoniul bisericesc. Materialele conferinței naționale „Protejarea patrimoniului bisericesc – imperativ al timpului” (2011) și ale conferinței „Patrimoniul bisericesc – recuperarea trecutului” (2012). Chișinău: Tipografia Elan Poligraf, 2013, p. 45-67.

61. Brihuneț M. Bisericile vechi ale Căușenilor. În: Patrimoniul cultural al județului Tighina. Chișinău, 2003, p. 55-64.

62. Brihuneț M. Ctitoria paharnicului Ioan Rusu. Aspecte istorice, arhitecturale și artistice ale bisericii „Adormirea Maicii Domnului” din satul Rădeni, raionul Strășeni. În: Monumentul. Tradiție și viitor. Materialele simpozionului. Ed. a XIV-a. Iași: Doxologia, 2013, p. 205-230.

63. Brihuneț M. Date inedite despre activitatea edilitară în Moldova și Podolia a arhitectului vienez Johann Freywald. În: Monumentul. Tradiție și viitor. Materialele simpozionului. Ed. a XV-a. Iași: Doxologia, 2014, p. 531-547.

64. Brihuneț M. Distribuirea locurilor de cimitir la începutul secolului al XIX-lea: Iași, Chișinău și București. În: Cercetări Istorice. S.n., vol. XXXIII, Iași: Editura Palatul Culturii, 2014, p. 125-135.

65. Brihuneț M. Edificii de cult din satele raionului Telenești: istorie și actualitate. În: Cercetări Istorice. S.n. Iași: Editura Palatului Culturii, 2013, vol. XXXII, p. 352-360.

66. Brihuneț M. Istoria mănăstirii Călărășăuca de la întemeiere până la 1916. În: „Ioan Neculce”, Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei. S.n., nr. XIII–XV, 2007–2009, Iași, 2011, p. 109-118.
67. Brihuneț M. Istoria și tradiția exploatării cimitirelor din Republica Moldova. În: Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional din Republica Moldova. Materialele conferinței internaționale, Chișinău, 2-4 august 2007, Chișinău: Cartdidact, 2007, p. 174-185.
68. Brihuneț M. Mănăstirea Rudi. În: Mănăstiri și schituri din Republica Moldova: studii enciclopedice. Chișinău: Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, p. 529-540.
69. Brihuneț M. Mărturie de artă populară medievală în cimitirul satului Gordinești, raionul Edineț. În: Buletin Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală (BȘ MNEIN), Chișinău, 2005, vol. XIV, p. 17-23.
70. Brihuneț M. Mileștii Mici: istorie, cultură și destine. Chișinău, 2013, 576 p.
71. BRIHUNEȚ M. Modelarea peisajului natural prin cimitire. În: BȘ MNEIN, Chișinău, 2004, vol. XIV, p. 129-131.
72. Brihuneț M. Monumente comemorative medievale din fostul ținut Hotin. În: BȘ MNEIN, Chișinău, 2009, p. 263-288.
73. Brihuneț M. Monumente comemorative medievale târzii din spațiul pruto-nistrean. În: Tyragetia, S.n., Chișinău, 2008, vol. II [XVII], nr. 2, p. 179-193.
74. Brihuneț M. Patrimoniul bisericesc din Moldova: biserici de lemn din secolele XVIII–XIX. În: Țara Bârsei. Revistă de cultură a Muzeului „Casa Mureșenilor”. S.n., Brașov. 2013, nr. 12, p. 250-258.
75. Brihuneț M. Sculptura pietrelor de mormânt din secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea în ocolul Nistrului de Jos. În: Tyragetia, Chișinău, 2006, vol. XV, p. 439-450.
76. Brihuneț M. Spațiul socio-cultural al cimitirului: actualitatea cercetării și repere istoriografice. În: BȘ MNEIN. S.n. Chișinău, 2012, p. 75-85, nr. 17 (30), p. 75-85.
77. Brihuneț M. Stâlpi de piatră din zona Orheiului Vechi. În: BȘ MNEIN. S.n. Chișinău, 2006, nr. 5 (18), p. 62-71.
78. Brihuneț M. Stâlpi funerari în cimitirele din preajma orașului Chișinău. În: BȘ MNEIN. Chișinău, 2009, p. 272-292.
79. Brihuneț M. Tipologia cimitirelor ortodoxe din Moldova (secolul XVIII – prima jumătate a secolului al XIX-lea). În: BȘ MNEIN. Chișinău, 2013, p. 109-118.
80. Brihuneț M. Tipul de biserică din satele Pohoarna și Cobâlea, Șoldănești. În: ARTA, seria Arte Vizuale. Chișinău: Garamont, 2012, p. 74-83.
81. Брихунец М. Женский фактор в основании монастырей и церквей Молдовы. În: Материалы 5 межд. конф. 4-7 окт. 2012, Тверь, Москва, 2012. Том 2, p. 4-6.

ADNOTARE

Brihuneț Manole. Cimitirele ortodoxe din Republica Moldova: aspecte istorico-architecturale și artistice (secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Teză pentru obținerea titlului științific de doctor în studiul artelor și culturologie. Chișinău, 2016.

Structura tezei: *Introducere*, 3 capitole, concluzii generale și recomandări. Volumul tezei – 150 de pagini text de bază, bibliografie din 291 de titluri, 2 anexe. Conținutul de esență al tezei este reflectat în 35 de publicații științifice, inclusiv două monografii.

Cuvinte-cheie: cimitir ortodox, tipologia cimitirelor, necropolă, arhitectură ecleziastică, biserică, plan, secțiune, repertoriu, tipologia bisericilor, monumente funerare.

Domeniul de cercetare: studiul artelor vizuale, istoria și teoria arhitecturii.

Scopul investigației constă în prezentarea complexă a spațiului cultural al cimitirului ortodox din Republica Moldova în secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea sub aspect istoric, arhitectural și artistic.

Obiectivele tezei: valorificarea particularităților arhitectural-istorice și artistice ale cimitirelor; repertorierea, descrierea, sistematizarea și includerea în circuitul științific a celor mai reprezentative cimitire, biserici din cimitir și construcții arhitecturale funerare.

Noutatea și originalitatea lucrării rezidă din specificul tezei, care prezintă o primă investigație în istoriografia națională, elaborată prin valorificarea științifică a materialului arhivistic, istoric, cartografic, epigrafic, iconografic și documentarea pe teren. În premieră este prezentat un tablou complex al evoluției cimitirului ortodox și al construcțiilor funerare arhitecturale.

Problema științifică importantă soluționată constă în *identificarea și elucidarea* particularităților specifice ale evoluției arhitecturale, istorice și artistice a cimitirelor ortodoxe din Republica Moldova. *Ca rezultat va fi conturat* un compartiment prețios al culturii materiale și spirituale în vederea completării bazei de date a patrimoniului cultural național, racordarea la politicile culturale europene privind valorificarea științifică și salvagardarea monumentelor istorico-architecturale.

Valoarea aplicativă și semnificația teoretică a tezei se exprimă în argumentarea științifică a rezultatelor prin diversificarea științifică a studiului artelor vizuale; tipologiile prezentate pot servi ca suport metodologic pentru viitoarele lucrări de sinteză în domeniul arhitecturii de cult și funerare. Conținutul teoretic și practic al tezei constituie o sursă de informare în repertorierea cimitirelor ortodoxe, bisericilor și monumentelor funerare. Rezultatele științifice pot fi folosite ca suport didactic în instituțiile de învățământ la specialitățile *Istoria arhitecturii, Teologie, Istorie, Educație Civică*.

Implementarea rezultatelor științifice. Rezultatele cercetărilor, constatările teoretice și recomandările contribuie la diversificarea unor lucrări de sinteză, a unor cursuri de specialitate privind arhitectura de cult. Rezultatele științifice au fost implementate prin publicarea a 35 de articole științifice cu un volum total de cca 40.0 c.a. și 20 de rapoarte susținute la conferințe naționale și internaționale pe problematica respectivă, de asemenea, prin utilizarea informațiilor la pregătirea emisiunilor TV despre spațiul cimitirului, pietrele funerare, bisericile din cimitir.

АННОТАЦИЯ

Брихунец Маноле. Православные кладбища Республики Молдова: историко-архитектурные и художественные аспекты (XVIII – первая половина XIX вв.). Диссертация на соискание ученой степени доктора искусствоведения и культурологии. Кишинев, 2016.

Структура диссертации: Введение, 3 главы, общие выводы и рекомендации. Основной текст – 150 стр., библиография из 291 наименования, 2 приложения. Содержание диссертации отражено в 35 научных публикациях, в том числе в двух монографиях.

Ключевые слова: православное кладбище, типология кладбищ, некрополь, культовая архитектура, церковь, план, разрез, карта, типология церквей, надгробия.

Область исследования: искусствоведение, история и теория архитектуры.

Цель исследования: многостороннее отражение культурного пространства православных кладбищ Республики Молдова XVIII – первой половины XIX вв. в историческом, архитектурном и художественном аспектах.

Задачи исследования: изучение архитектурно-исторических и художественных особенностей православных кладбищ; картографирование, описание, систематизация и введение в научный оборот наиболее значимых кладбищ, кладбищенских церквей и погребальных архитектурных сооружений.

Научная новизна и оригинальность заключается в специфике диссертации, которая представляет собой первое исследование в национальной историографии, осуществленное посредством изучения архивных, исторических, картографических, эпиграфических, иконографических материалов и документирования. Впервые представлена комплексная картина развития кладбища и погребальных архитектурных конструкций.

Научная проблема, решенная в исследовании, состоит в *идентификации* и выявлении характерных особенностей архитектурной, исторической и художественной эволюции православных кладбищ Республики Молдова. В итоге будет *представлен* значительный научный пласт материальной и духовной культуры, что дополнит базу данных национального культурного наследия, с целью приобщения к европейской политике в области культуры по научному исследованию и сохранению историко-архитектурных памятников.

Прикладная и теоретическая значимость диссертации выражается в научной аргументации результатов через научное многообразие изысканий в искусствоведении; представленные типологии могут служить методологической основой для будущих синтетических исследований отрасли культовой и погребальной архитектуры. Теоретические и практические данные диссертации могут стать источником при систематизировании православных кладбищ, церквей и погребальных памятников. Научные результаты могут быть использованы при написании дидактических пособий для учебных заведений по таким специальностям, как *Истории архитектуры, Теология, История, Гражданское воспитание.*

Внедрение научных результатов. Итоги исследования, теоретические выводы и рекомендации могут способствовать разнообразию обобщающих научных работ и спецкурсов по культовой архитектуре. Результаты исследования были отражены в 35 научных публикациях общим объемом 40 а.л. и апробированы на 20 национальных и международных конференциях по заявленной теме, а также использованы для подготовки телевизионных передач по тематике, связанной с православными кладбищами, погребальными памятниками и кладбищенскими церквями.

ANNOTATION

Brihunets Manole. Orthodox cemeteries of the Republic of Moldova with the historical, architectural and artistic perspective (XVIII – the first half of XIX century). The thesis for the degree of doctor of arts and culturology. Chisinau, 2016.

Thesis's structure: *Introduction*, 3 chapters, general conclusions and recommendations. The volume of the dissertation – 150 pages of basic text, bibliography of 291 titles, 2 attachments. The main content of the thesis is reflected in 35 scientific publications, including two monographs.

Keywords: Orthodox cemetery, cemetery's typology, necropolis, religious architecture, church, plan, profile, map, typology of churches near cemeteries, funeral monuments on the graves.

Main goal of the thesis: multilateral reflection of the cultural space of the Orthodox cemeteries of the Republic of Moldova during the XVIII – first half of XIX centuries in terms of historical, architectural and artistic aspects.

Tasks of the thesis: comprehensive study of architectural, historical and artistic features of the Orthodox cemeteries; mapping, description, systematization and introduction the most impressive cemeteries into scientific circulation churches near some cemeteries and funeral architectural constructions.

Novelty and originality of the work is in the specificity of the thesis, which is the first study in the national historiography, made by means of the scientific adoption of the archival, historical, cartographic, epigraphic, iconographic materials and other documentation on the locality. For the first time a comprehensive picture of the development of the cemetery, the burial of architectural designs was represented there.

The decision of important scientific problem: it is the *identification* and revelation of the specific features of architectural, historical and artistic evolution of the Orthodox cemeteries space in the context of religious and funeral architecture in the Republic of Moldova. And as a result, there is *the definition* of important scientific sector of material and spiritual culture replenishing the data base of the national cultural heritage with the goal of familiarization with European public policy in the field of culture relative to the scientific development and conservation of the country's historical and architectural monuments.

Applied and theoretical value of the thesis expresses in scientific argumentation of some results through the diversification of scientific research in the field of Visual Arts; presented typologies can be served as a methodological basis for future synthetic methods of research of synthetic religious and funeral architecture. Theoretical and practical contents of the thesis can be a source of information in the process of mapping the Orthodox cemeteries, churches and funerary complexes. Scientific results can be used as a methodical material in some institutes of higher education for students learning a *History of architecture, Theology, History, Civil law*.

Implementation of scientific results. Generalization of the thesis, theoretical conclusions and recommendations can promote diversity summarizing scientific investigations and special courses relative to religious architecture. The results of this dissertation were published in 35 scientific articles, common volume of 40 author's sheets and approved at the 20 national and international conferences according to the research area, used for the preparation of television broadcasts about the Orthodox cemeteries, funeral monuments on the graves and cemetery churches.

BRIHUNEȚ MANOLE

**CIMITIRELE ORTODOXE
DIN REPUBLICA MOLDOVA:
ASPECTE ISTORICO-ARHITECTURALE
ȘI ARTISTICE (SECOLUL AL XVIII-LEA –
PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA)**

651.02 – TEORIA ȘI ISTORIA ARHITECTURII

Autoreferatul tezei de doctor în studiul artelor și culturologie

CHIȘINĂU, 2016

Aprobat spre tipar 04 august 2016
Hârtie ofset. Tipar ofset
Tiraj 70 ex.
Coli de tipar: 2,4 c.a.

Format: 60×80 1/16

Comanda nr.

Centrul Editorial-poligrafic al USM
Str. Al. Mateevici, 60, Chișinău. MD 2009